

طراحی مدل منطقی ابعاد تعامل خرده سیستم‌های سیاسی و اداری در حکومت

حق‌مدار بر مبنای نهج البلاغه امام علی (ع)

سکینه بیگدلی*^۱، علی اصغر پورعزت^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

۲. دانشیار گروه مدیریت دولتی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۸۷/۹/۲۴؛ تاریخ تصویب: ۸۸/۱/۳۰)

چکیده

بررسی نحوه تعامل دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری در نمونه‌های عالی حکومت‌داری در طول تاریخ بشر، به طراحی و مدل‌سازی نمونه‌های برتر حکومت‌داری و اداره کمک می‌کند. مشخصات چنین الگویی را می‌توان به‌خوبی از سنت و کلام امام علی (ع) بازیابی نمود. سؤال اصلی تحقیق، بر نحوه تعامل دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری در حکومت حق‌مدار علوی ناظر بوده، پژوهشگران بر شناسایی ابعاد اثرگذار بر این تعامل تأکید داشته‌اند.

این پژوهش در دو مرحله ابتدا با روش تحلیل محتوای کیفی نهج البلاغه و سپس طراحی مدل منطقی معرفت مختصات خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری منطبق، بر اساس روش تحلیل منطقی انجام گرفته است. حاصل کار تدوین گزاره‌های بیست و نه‌گانه‌ای است که در پنج بخش طراحی شده‌اند. این گزاره‌ها بر اساس اصل مبنایی توحید و اصول موضوعه برابری مبتنی بر یکسانی در خلقت، آزادی و اختیار ناشی از همانندی در خلقت و قضایای مبنایی تناسب حق و تکلیف و تسهیل سیر کمال‌گرایی انسان بنیان نهاده شدند. سپس در جریان نظرسنجی از خبرگان حوزه‌های نظری گوناگون، دیدگاه‌های آنان نیز مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت، تأیید شد.

با استناد به نهج البلاغه دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری به گونه‌ای با یکدیگر تلفیق می‌گردند که هولوگرامی هماهنگ در جهت اهداف اصلی حکومت تشکیل شود. در این هولوگرام خرده سیستم سیاسی در پی تأمین نظم، امنیت و عدالت مترصد تعیین رسالت، اهداف کلی و خط‌مشی‌های حکومت است. در حالی که خرده‌سیستم اداری عهده‌دار اجرای برنامه‌های مصوب خرده‌سیستم سیاسی است؛ به گونه‌ای که بتواند در پی تأمین خواسته‌های خرده‌سیستم سیاسی، نیازهای به حق مردم را مطابق با دانش عملیاتی روز برآورده سازد.

واژگان کلیدی

خرده سیستم‌های سیاسی و اداری، حکومت حق‌مدار، عدالت رویه‌ای، بازیگران اجتماعی، تنوع ضروری.

مقدمه

مهم‌ترین خرده‌سیستم‌های حکومت که بدون آنها تحقق کارویژه‌های^۱ حکومت امکان‌پذیر نمی‌گردد، خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری هستند که در تمامی عرصه‌های جامعه از جمله عرصه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حضور دارند. این خرده‌سیستم‌ها در پی نیل به کارویژه‌های خود، ناگزیر از ایجاد الگوی تعاملی ویژه هستند که ضمن حفظ و تضمین بقای کل سیستم اجتماعی، بتواند با الزامات خرده‌سیستم متناظر به صورت متعادل تطبیق یابد. در واقع نمی‌توان در تلاش برای حصول اهداف حکومت به طراحی خرده سیستم‌ها اکتفا و نحوه تعامل آنها را بدون شناسایی و تعریف صحیح رها کرد. این که در عصر پویایی، پیچیدگی و تنوع روزافزون سیستم‌های اجتماعی، چگونه می‌توان به چنین سطح تعاملی در درون دولت‌ها نیل آمد، موضوع مهمی برای پژوهش در قلمرو اداره دولت و حکومت است. در این عصر حکمرانی اساساً به مجموعه‌ای از فراگرد تعاملات مبدل می‌گردد (ترکه، ۲۰۰۶، ص ۱۶۴).

با وجود قدمت بحث از تعامل این دو خرده‌سیستم در مدیریت دولتی و علوم سیاسی، این مسأله هم چنان مطرح است و فراز و فرود می‌یابد ولی محو نمی‌گردد (سوارا، ۲۰۰۶، ص ۱۲۱). زمانی والدو^۲ ادعا کرد که در ایالات متحده می‌توان تقریباً همه مسایل عمومی معاصر را در بحث از رابطه نیروهای سیاسی با اداری تعریف کرد (کارل، ۱۹۹۵، ص ۳۰۲). شناسایی ابعاد متفاوت و سطوح گوناگون این مسأله، لازمه اجتناب از سوءکارکردهای این خرده-سیستم‌ها و پرداختن به یافتن طریقی برای تضمین تعامل کارکردی آنهاست؛ بنابراین پژوهشگران در صدد بوده‌اند که روش حکمرانی امام علی (ع) را در طول حکومت پنج ساله ایشان بررسی کرده، نحوه تعامل این خرده‌سیستم‌ها را در حکومت حق مدار تبیین نمایند. حکومتی که در حد فاصل جغرافیایی مدینه تا کوفه و از کوفه تا مصر و ایران مسلط بوده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

1. Function
2. Dwight Waldo

تعامل سیاست و اداره؛ از گذشته تا امروز

از دیرباز رابطه «اداره کنندگان و خرده سیستم اداری» با «رهبران و خرده سیستم سیاسی» و «مردم» در شمار مسایل جذاب و مهم مورد بحث در مدیریت دولتی بوده است (سوارا، ۲۰۰۱، ص ۱۷۶). پاسخ اولیه به این مسأله توسط ویلسون^۱ در قالب دوگانگی^۲ سیاست با اداره، هم هنجارهایی برای کارکنان و هم نقطه شروعی برای تحقیق در مورد رفتار متخبران و مدیران فراهم ساخت (همان، ۱۹۹۸، ص ۵۱). این موضوع در قالب نقش بوروکراسی درون حکومت نمایندگی، مورد توجه اصلی مدیریت دولتی از ابتدا بوده است و روند تبدیل آن به مهم‌ترین مبحث کنونی ادامه دارد (وارنر، ۲۰۰۱، ص ۴۰۳) و به طور سنتی، بر تفکیک روشن و بر میان سیاستمداران و مدیران متمرکز می‌شود و مفروضات اساسی مدل ویر را مورد نقد قرار می‌دهد (هانسن و اجرسو، ۲۰۰۲، ص ۷۳۳).

ایده دوگانگی سیاست با اداره، با اصل تفکیک قوا نیز هماهنگ بود و کانون طرح دولت اداری^۳ ویلسون^۴ و پیروان وی بود (اتل، ۱۹۸۷، ص ۱۹). به عقیده وی اساساً مطالعه اداره برای نجات روش‌های اجرایی از آشفتگی و پرهیزی روش‌های تجربی، و قرار دادن آنها بر مبنای اصول ثابت است؛ لازمه این مهم نیز جدایی سیاست از اداره و جدایی عرصه وضع خط‌مشی از اجرای آنهاست (ویلسون، ۲۰۰۴، ص ۲۰).

پیش از این ایده، بویژه در بخش عمده‌ای از قرن نوزدهم، سیستم تاراج حاکم بود که نتیجه وابستگی متداول اداره امور دولتی به سیاست، عدم شایستگی و تعارضات قانون‌گذاری و اجرا تلقی می‌شد (شجاعی، ۱۳۸۱، ص ۲۵). نیاز به تقسیم دقیق و دوشاخگی سیاست و اداره، بر ضرورت نفوذ روش‌های علمی در اداره دولت صحه گذاشت و عرصه اداره دولت را به روی مدیران آماتور و مبتدی آموزش ندیده و سیاستمدار بست و در نتیجه مدیران را به مثابه متخصصانی و رای سیاست شناسایی کرد (سوارا، ۱۹۸۵، ص ۵۴).

باید در نظر داشت که خرده سیستم سیاسی، مجموعه‌ای از ساختارها و فراگردهای مرتبط است که منابع جامعه را با اقتدار به بخش‌های گوناگون تخصیص می‌دهد و باز داده

---

1. Wilson
2. Dichotomy
3. Administrative state
4. Woodrow Wilson

آن به صورت خط‌مشی سیاسی اعلام می‌گردد (کرفت و فرلن، ۲۰۰۴، ص ۴). این مهم را به سختی می‌توان از خرده‌سیستم اداری متمایز ساخت. خرده‌سیستم اداری یا بوروکراسی نقش مهمی در تحقق اهداف سازمان‌های دولتی دارد تا حدی که نورتن لانگ تأکید می‌کند «بوروکراسی همواره منبع اصلی ما برای آغاز تدوین خط‌مشی است» (دنهارت، ۲۰۰۰، ص ۱۲۰).

گودنو نیز ضمن تفکیک سه دسته اقتدار قضایی، اجرایی و اداری از یکدیگر، قائل به آنست که برای حفظ هماهنگی میان بیان خواسته‌های دولت و اجرای آنها، باید استقلال این دو سیستم به حداقل برسد (گودنو، ۲۰۰۴، ص ۲۷).

یانگ و هولزر^۱، مراحل تاریخی ذیل را در مطالعه تعاملات میان سیاست و اداره در نظر می‌گیرند (یانگ و هولزر، ۲۰۰۵، صص ۱۱۱-۱۱۲):

مرحله اول - از عصر تجدد طلبی تا دهه ۱۹۴۰ - با دوران حاکمیت مدل دوگانگی سیاست و اداره: این مرحله تاریخی از ویلسون تا گیولیک و تا کمیته هور ادامه یافت. کارایی و بی‌طرفی ارزش‌های غالب این دوره بودند.

مرحله دوم - از دهه ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ - با دوران حمله به مدل دوگانگی: در این مرحله تأکید بر نقش مدیران در خط‌مشی‌گذاری تحت تأثیر اداره دولتی نوین^۲ افزایش یافت و در مقایسه با مرحله تاریخی اول، وجه ارتباط دوگانگی مورد تأکید قرار گرفت.

مرحله سوم - از اواخر سال‌های ۱۹۷۰ تا اوایل سال‌های ۱۹۹۰ - یا دوران بازگشت مدل دوگانگی: در این مرحله بخش قابل توجهی از اداره جدا شد و به بخش خصوصی سپرده شد.

مرحله چهارم - سال‌های پس از ۱۹۹۰ - یا دوران حکمرانی خوب: در این مرحله نحله حکمرانی خوب تحت تأثیر دیالکتیک اداره دولتی نوین و اداره دولتی سنتی شکل گرفت (پورعزت، ۱۳۸۷، ص ۲۷۳) و دیدگاه‌هایی درباره تعامل کارآمد دو خرده‌سیستم حکومتی، با ارزش‌هایی مانند مشارکت، شفافیت، پاسخ‌گویی، اثربخشی، کارایی و حاکمیت قانون، با

1. Yang & Holzer
2. New public administration

همکاری سه بخش دولت، نهادهای مدنی و بخش خصوصی (شریفزاده و قلی‌پور، ۱۳۸۲، ص ۹۳) مطرح شدند.

روش تحقیق

در این تحقیق، پرسش اصلی بر مختصات مدل تعامل خرده سیستم‌های سیاسی و اداری در حکومت حق مدار (بدون مقایسه با مدل‌های موجود در ادبیات رایج) معطوف بوده است. پژوهش در دو مرحله اجرا گردید که در هر مرحله از یک روش استفاده شد. در مرحله اول، برای شناسایی مقوله‌ها یا شاخص‌های غالب حکومت حق مدار از متن نهج البلاغه، از تحلیل محتوای کیفی استفاده گردید و در مرحله دوم با استفاده از تحلیل منطقی تلاش شد تا ویژگی‌های مدل مطلوب از دیدگاه نهج البلاغه در نظامی منطقی تنظیم گردد. پس از این مرحله، نتایج به آرای خبرگان مرتبط سپرده شد.

تحلیل محتوا تکنیکی پژوهشی است که برای استنباط تکرار پذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متن آنها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در واقع در این روش ضمن تحلیل داده‌ها، از روش مشاهده نیز استفاده می‌شود. ولی به جای مشاهده مستقیم رفتار افراد و یا سؤال در مورد آنها، رفتارها و ارتباطاتی که افراد ایجاد می‌کنند، بررسی می‌شود (ناچمیاس و ناچمیاس، ۱۹۸۱، ص ۲۵۷). این روش را می‌توان درباره پیام‌های مختلف مندرج در هرگونه وسیله ارتباطی به کار برد.

در روش‌شناسی قیاسی که گاهی روش منطقی، گاهی روش اصل موضوعی، و گاهی روش آگزیوماتیک خوانده می‌شود، علم مجموعه گزاره‌هایی فرض می‌شود که به صورت یک سیستم ساختار یافته‌اند؛ گزاره‌هایی که خود از مجموعه‌ای از اصطلاحات پدید می‌آیند؛ بدین ترتیب، ابتدا گزاره‌ها و احکام مبنایی هر علم شناسایی می‌شوند و سپس سایر احکام و قضایا از آنها استنباط می‌گردند (میرزایی اهرنجانی، ۱۳۸۵، ص ۳۳). البته برای اجتناب از دور و تسلسل حدود و احکام اولیه بدون تعریف و به مثابه مبادی تصوری و تصدیقی علم مورد پذیرش قرار می‌گیرند. هر حدی باید صریحاً توسط حدود اولیه یا حدودی که قبلاً تعریف شده‌اند، تعریف شود و هر گزاره و حکمی غیر از اصول موضوعه، در صورت اثبات براساس اصول موضوعه اولیه و یا احکام اثبات شده قبلی پذیرفتنی است. هر گزاره و

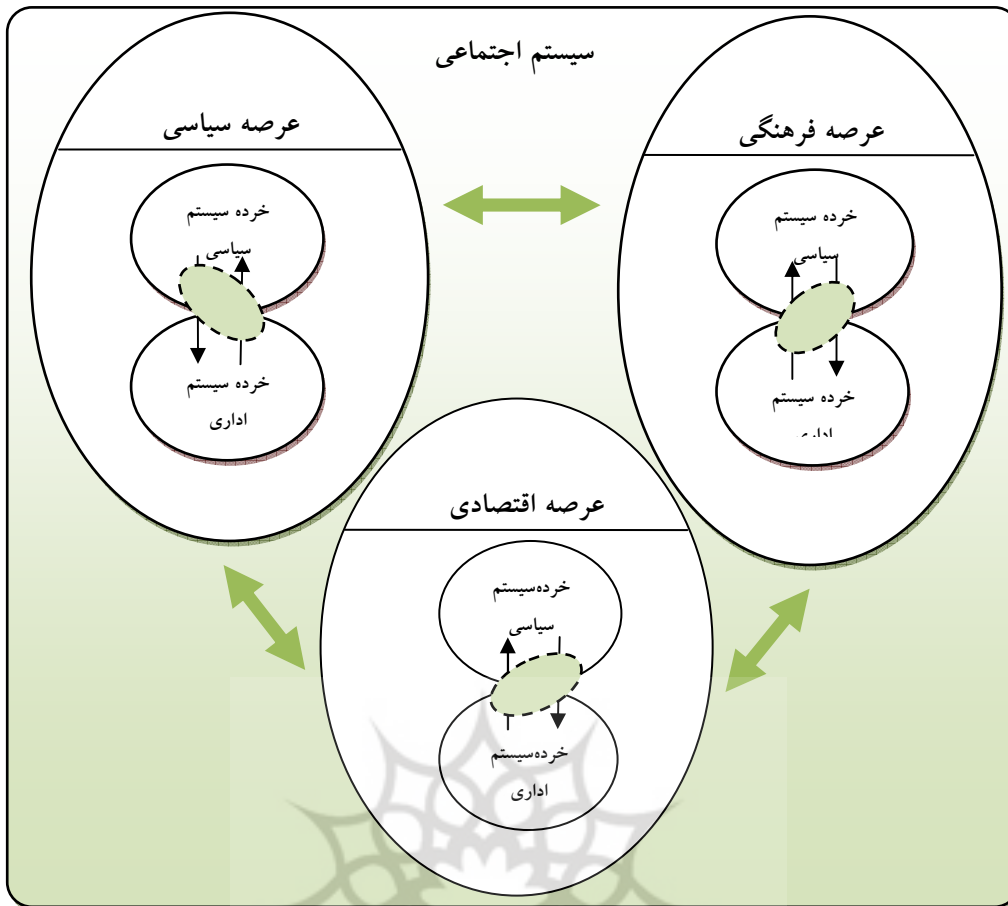
حکمی که بدین شیوه اثبات شود، یک قضیه^۱ نامیده می‌شود. بر مبنای حدود اولیه، حدود معرف ساخته می‌شوند و با استفاده از آنها اصول موضوعه طراحی می‌شوند و این همه، مقدمه رسیدن به قضایایی است که با روش تحلیل منطقی^۲ حاصل می‌گردند.

عرصه‌ها و خرده‌سیستم‌های حکمرانی

اگر حکومت را به مثابه یک ابرسیستم در جامعه در نظر بگیریم، خرده‌سیستم‌های متنوع و متعدد آن در عرصه‌های گوناگون، باید به گونه‌ای تعاملات خود را هماهنگ سازند که هدف نهایی حکومت، یعنی عدالت تحقق یابد. برپایی عدالت در میان خرده‌سیستم‌های گوناگون حکومت، مستلزم توجه به عرصه‌ها و خرده‌سیستم‌های گوناگون است. این خرده‌سیستم‌ها که در عرصه‌های گوناگون حیات اجتماعی (اعم از سیاسی، اقتصادی و فرهنگی) عهده‌دار ادای کارویژه‌های خود هستند، مبنای مرادفات خرده‌سیستم‌های حکومتی را سامان می‌دهند. از این رو، شناسایی این تعاملات منوط به شناسایی عرصه‌های اقدام دولت و نیز خرده‌سیستم‌های متناظر در حکومت است (شکل شماره ۱).

1. Theorem
2. logical analytical method

شکل ۱: عرصه های اقدام دولت عناصر مؤثر بر تعامل خرده سیستم‌های سیاسی و اداری

همه تعاملاتی که در میان بازیگران اجتماعی^۱ (اعم از یک فرد تا سازمان‌ها و حکومت-های بزرگ) برقرار می‌گردد، متأثر از وجه انسانی تعاملات است. به عبارتی، چه آنجا که در دو سمت تعامل؛ فرستنده و گیرنده یک انسان قرار گیرد، چه یک ابرسیستم، تعامل متأثر از وجه زبانی انسان است. این زبان می‌تواند یک پرچم، یک ژست، یک تک واژه، یک قرارداد یا یک کتاب و حتی وسیع‌تر و پیچیده‌تر باشد. از این رو، توجه به وجه فرهنگی

1. Actor

تعاملات پررنگ تر و فراگیرتر^۱ می‌گردد. در واقع، مردم نه مشتری، نه شهروند، نه ارباب رجوع و نه نوکر حکومتند (مینبرگ، ۱۹۹۶، ص ۷۸). مردم خود حکومتند (سورنسون، ۲۰۰۲، ص ۲۹۶) و به ویژه در تعبیر بی‌نظیر امام علی (ع)، عامه مردم ستون دین و انبوهی مسلمانان و ساز و برگ در برابر دشمنانند (سید رضی، ۱۳۸۲، ص ۵۳).

خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری در نهج‌البلاغه

نهج‌البلاغه مجموعه‌ای از مهم‌ترین سخنان امام علی (ع) را در بردارد که حاوی سخنان و نوشته‌هایی است که عمدتاً در دوران حکومت امام ایراد یا نگارش یافته‌اند. این سخنان چنان لباس لفظ را بر قامت معنا آراسته‌اند که به قول عزالدین آملی «از کلام خدا فروتر و از سخن مخلوق برترند» (آملی، ۱۳۵۵، ص ۹) و نمونه مناسبی برای شناسایی مشخصات حکومت امام علی (ع) محسوب می‌شوند. به طوری که ادعا می‌شود، امام علی (ع) در طول پنج سال حکومت خود برترین و مهم‌ترین معیار سنجش حکمرانی را به جهانیان و تاریخ، عدالت حق‌مدار معرفی کرده‌اند. بر این اساس اظهار می‌شود هیچ حکومتی مشروعیت ندارد، مگر آنکه برای برپایی عدالت در جامعه قیام کند.

حکومت به تعبیری ادارهٔ تعاملات است. براین اساس، مفهوم حکومت حق‌مدار بر ضرورت حاکمیت حق در تمام وجوه مناسبات و تعاملات بازیگران اجتماعی گوناگون دلالت دارد. رویکرد سیستمی به مطالعهٔ نهج‌البلاغه این امکان را فراهم می‌سازد که ضمن جامع‌نگری بتوان از نظم ساختاری مفیدی بهره جست و از آسیب‌های مطالعات آشفته و فاقد طرح مفهومی درامان ماند. هم‌چنین استفاده از رویکردی اقتضایی^۲ در متغیرهای متعدد و متنوع در حال تغییر ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

مختصات حکومت حق‌مدار

سنگ پایهٔ مشروعیت حکومت حق‌مدار، برپایی عدالت در تمام وجوه اجتماعی است. عدالت در این بیان مترادف با حق است. چرا که عدل جوهره‌ای است که بر حسب

1. Ubiquitous
2. The contingency approach

موضوع جلوه‌هایی متنوع دارد و آنچه پایه آن را ثابت می‌نماید «حق» است (پورعزت، ۱۳۸۷، ص ۲۰).

در این حکومت در پی تأمین رفاه، امنیت و آگاهی عامه مردم، حق بیت‌المال مسلمانان گردآوری می‌شود، با دشمن پیکار و راه‌ها امن می‌گردد و حق ضعیف از قوی گرفته می‌شود و نیکوکار از شر بدکار آسوده می‌ماند. این موارد که به مثابه علل وجودی حکومت امام علی (ع) مطرح شده‌اند، ضامن بقای جامعه‌اند و بر کارویژه‌های اصلی خرده سیستم‌های اقتصادی، سیاسی و تقنینی و اجرایی حکومت‌های صالح دلالت دارند (همان).

حکومت‌هایی که در پی اعاده حقوق همه انسان‌ها در جامعه‌اند، نیازمند ساختاری منسجم و در عین حال مبتنی بر اراده‌های انسانی هستند. ساختارهایی که بتواند به تأمین منافع عامه کمک کنند. برای طراحی این ساختارها تأمل بر مختصات عرصه‌های گوناگون جامعه در حکومت حق‌مدار ضرورت دارد.

خرده سیستم سیاسی

وضعیت عرصه سیاسی در هر جامعه، نشان دهنده میزان اجماع عامه در مورد اهداف اجتماعی است. هر چه اجماع بر اهداف اجتماعی بیش‌تر باشد، بر اتحاد و وحدت جامعه افزوده می‌شود و میزان مشارکت افزایش یافته و رفتارهای سیاسی در میان مردم کاهش می‌یابد (پورعزت، ۱۳۸۷، ص ۶۲). خرده سیستم سیاسی حکومت حق‌مدار در پی حصول شایسته‌سالاری و مشارکت آحاد مردم در حکمرانی است. برای تحقق این امر حکومت امنیت را در جامعه برقرار می‌کند و به شدت با عاملان بی‌نظمی و ناامنی برخورد می‌نماید. هم‌چنین حکومت با هدف‌گذاری صحیح و توزیع عادلانه ثروت، قدرت و امکانات، زمینه مشارکت فعال و آگاهانه مردم را در حکومت فراهم می‌سازد. این حکومت به شدت روش‌های استبدادی در توزیع قدرت و انتصابات را محکوم کرده، برای حسن ظن متقابل مردم به حکومت و حکومت به مردم ارزش بسیار قائل است. چنین حکومتی، مجهز به سازوکارهای یادگیرندگی بوده و حاکمان را در مقابل فرودستان پاسخ‌گو می‌سازد، به طوری که برترین مشاوران حاکم در این حکومت، حق‌گو و منتقد حکومت هستند. حاکمان با بیعت آگاهانه و آزادانه مردم انتخاب می‌شوند و با مشارکت آنان حکمرانی

می‌کنند. این حکومت مجهز به سازوکارهایی در سطوح گوناگون جامعه است تا بتواند برترین روش‌ها را برای اجرای بهترین تصمیمات به کار گیرد (جدول ۱).

منبع	مشخصات خرده سیستم سیاسی حکومت	راهنمای جستجو
نامه ۱۳	من، مالک بن الحارث الاشر را بر شما و همه سپاهانی که در فرمان شماست امیر کردم. به سخنش گوش دهید و فرمائش برید. او را زره و سپر خود قرار دهید.	نمونه جملات در نهج البلاغه
نامه ۶۲	اندوه من از این است که مثنی بی‌خردان و تبهکاران این امت حکومت را به دست گیرند و مال خدا را میان خود دست به دست گردانند و بندگان خدا را به خدمت گیرند و با نیکان در پیکار شوند و فاسقان را یاران خود سازند.	
خطبه ۱۵۷	در آن هنگام نه خیمه‌ای می‌ماند و نه خانه‌ای، جز آنکه ستمکارانش پر از اندوه و کینه کنند. در آن زمان، نه در آسمان کسی عذرتان را پذیرا آید و نه در زمین کسی به یاریتان برخیزد. زیرا کسی را به فرمانروایی برگزیده‌اید که اهلیت آن را نداشته است و او را در جایی نشانده‌اید که جای او نبوده است.	
خطبه ۱۶۳	بدان، که بهترین مردم در نزد خداوند، پیشوای دادگری است که خود هدایت یافته و مردم را هدایت نماید. سنت شناخته شده را برپای دارد و بدعت ناشناخته را بمیراند. سنت‌ها روشن است و نشانه‌هایش برپاست و بدعت‌ها آشکار است و نشانه‌هایش برپا.	
خطبه ۱۳۱	شما دانسته‌اید، که سزاوار نیست کسی که بر ناموس‌ها و جان‌ها و غنیمت‌ها و احکام مسلمین ولایت دارد و پیشوایی مسلمانان بر عهده اوست، مردی بخیل و تنگ چشم باشد، تا در خوردن اموالشان حریص شود و نیز، والی نباید نادان باشد تا مردم را با نادانی خود گمراه سازد و نباید که ستمکار باشد تا وظیفه روزی آنان را ببرد و نباید از گردش ایام بترسد تا گروهی را همواره بر گروه دیگر برتری دهد، و نه کسی، که در داوری رشوه می‌ستاند، تا رشوه گیرنده حقوق مردم را از میان برده و در بیان احکام و حدود الهی توقف نماید. و نه کسی، که سنت را فرو می‌گذارد تا امت را به هلاکت اندازد.	
خطبه ۱۷۲	ای مردم سزاوارترین مردم به خلافت، کسی است که بر آن توانا تر از همگان باشد و داناتر از همه به او امر خدای تعالی.	
خطبه ۱۷۴	ای مردم، به خدا سوگند، که من شما را به هیچ فرمانی ترغیب نمی‌کنم، جز آنکه، خود به انجام دادن آن بر شما پیشی می‌گیرم و شما را از معصیتی نهی نمی‌کنم جز آن که، خود پیش از شما از انجام دادن آن باز می‌ایستم.	
	خرده سیستم حکومت حق مدار در پی برپایی عدالت، زمینه ساز حکومت توانمندترین و داناترین افراد است به گونه‌ای که امنیت برقرار و حق ضعیف از قوی ستانده شود. این خرده سیستم عهده‌دار هدف‌گذاری صحیح و هدایت جامعه به سوی اهداف فوق با مشارکت عامه مردم است. در این حکومت هیچ جایی برای زیاده طلبی‌های ناعادلانه در توزیع قدرت نیست.	نتیجه‌گیری

جدول ۱: مشخصات خرده سیستم سیاسی حکومت حق مدار و نمونه جملات از نهج البلاغه

خرده سیستم اداری

همانطور که ذکر شد هر خرده سیستم سیاسی، برای نیل به اهداف خود نیازمند نظامی اجرایی است که بتواند منطبق با آن، اهداف حکومت را محقق سازد. به واقع به قول هامیلتون «بهترین آزمون یک حکومت خوب، ظرفیت و آمادگی آن در خلق یک اداره

خوب است» (لین، ۲۰۰۱، ص ۱۴۴). مهم‌ترین معیار حکومت حق‌مدار در این عرصه برقراری عدالت رویه‌ای در فراگردهای اجرایی است. حکومت حق‌مدار با نظام یکپارچه و هولوگرافیک از اداره و سیاست و ام‌دار هدف‌گذاری صحیح و اجرای آن اهداف است. پست‌های اداری چون امانتی در دست کارگزاران حکومتی بوده و صاحب منصبان نیز باید حایز ویژگی‌هایی برتر باشند. کسانی که نهان و آشکار، گفتار و کردارشان یکی است (جدول ۲).

منبع	شاخص‌های غالب خرده‌سیستم اداری حکومت	راهنمای جستجو
نامه ۵۳	باید که محبوب‌ترین کارها در نزد تو، کارهایی باشد که با میانه‌روی سازگارتر بود و با عدالت دمسازتر و خشنودی رعیت را در پی داشته باشد، زیرا خشم توده‌های مردم، خشنودی نزدیکان را زیر پای بسپرد و حال آنکه، خشم نزدیکان اگر توده‌های مردم از تو خشنود باشند، ناچیز گردد.	نمونه جملات در نهج البلاغه
نامه ۵۳	با دانشمندان و حکیمان، فراوان، گفتگو کن، در تثبیت آنچه امور بلاد تو را به صلاح می‌آورد و آن نظم و آیین که مردم پیش از تو بر پای داشته‌اند.	
نامه ۵۳	اگر رعیت بر تو به ستمگری گمان برد، عذر خود را به آشکارا با آنان در میان نه و با این کار از بدگمانیشان کم کن.	
نامه ۶۷	با عالم مذاکره کن. میان تو و مردم، پیام رسانی جز زیانت و حاجبی جز رویت نباشد. هیچ نیازمندی را از دیدار خود باز مدار.	
نامه ۷۹	اما بعد. آنان که پیش از شما بودند، هلاک شدند، زیرا مردم را از حقشان محروم نمودند تا آن را با دادن رشوه به دست آوردند.	
نامه ۵	به اشعث بن قیس، عامل خود در آذربایجان نوشته است: حوزه فرمانروایی تو طعمه تو نیست، بلکه امانتی است بر گردن تو....	
نامه ۵	و از تو خواسته‌اند که فرمانبردار کسی باشی که فراتر از توست.	
نامه ۵	تو را نرسد که خود هر چه خواهی رعیت را فرمان دهی یا خود را درگیر کاری بزرگ کنی، مگر آنکه، دستوری به تو رسیده باشد.	
نامه ۱۳	به دو تن از امیران لشکرش: من، مالک بن الحارث الاثتر را بر شما و همه سپاهانی که در فرمان شماسست امیر کردم. به سخنش گوش دهید و فرمانش برید.	
نامه ۱۳	او را زره و سپر خود قرار دهید. زیرا مالک کسی است که نه در کار سستی می‌کند و نه خطا و نه آنجا که باید درنگ کند، شتاب می‌ورزد و نه آنجا که باید شتاب ورزد، درنگ می‌کند.	
نامه ۱۸	پس ای ابو العباس خدایت رحمت کناد، در آنچه از نیکی و بادی بر دست تو جاری می‌شود، مدارا کن، که ما هر دو در آن شریکیم.	
نامه ۳۳	به قثم بن عباس، عامل خود در مکه: زمام کار خویش به دوران‌دیشی و سرسختی به دست گیر و چون ناصحان خردمند و پیروان امر حکومت و فرمانبرداران امامت به کار خویش پرداز.	
	خرده سیستم اداری حکومت حق‌مدار، ملتزم به عدالت رویه‌ای و خدمت به تمام مردم و به ویژه فرودستان و مستمندان است به گونه‌ای که حسن ظن مردم را بر انگیزد و ریشه‌های زیاده طلبی را در این حوزه می‌خشکاند. این خرده سیستم مترصد واقعی استقرار عدالت در میان جامعه است.	

جدول ۲: مشخصات خرده‌سیستم اداری در حکومت حق‌مدار و نمونه جملات از نهج البلاغه

عرصه‌های اقتصادی و فرهنگی

هم چنان که گذشت تعاملات میان خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری علاوه بر مشخصات دو خرده‌سیستم به شدت متأثر از زمینه اقتصادی و فرهنگی آنهاست.

عرصه اقتصادی: حکومت، مسؤول تأمین حداقل رفاه برای گروه‌های فقیر، مسکین، از کارافتاده، در راه مانده، و خانواده‌های بی‌سرپرست و یتیم است. هیأت حاکمه در حد پایین‌ترین طبقات مردم زندگی می‌کنند. هزینه معیشت کارگزاران، دبیران، سپاهیان، و به ویژه قضات تأمین می‌گردد و باید که قضات بی‌نیاز از مردم باشند (پورعزت، ۱۳۸۲، ص ۲۳۱).

از آنجا که اصلی‌ترین هدف حکومت حق مدار در عرصه اقتصادی تأمین رفاه برای همگان، به نحوی است که هرکس از قابلیت لازم برای حیات عزتمند و موحد در این جامعه برخوردار گردد، هرگونه قصور در این عرصه زمینه مداخله نابجای هر دو خرده‌سیستم در وظایف یکدیگر را فراهم می‌سازد. در این صورت نمی‌توان از کارگزارانی که در تأمین نیازهای معیشتی خود در فشار به سر می‌برند، انتظار داشت که در مقابل خواسته‌های نامربوط فرادستان خود مقاومت نشان دهند، ضمن این که تفاوت دریافتی‌های سطوح بالای خرده سیستم اداری با سطوح پایین آن نیز از عوامل اثرگذار در میزان حق-طلبی کارگزاران است. امام علی (ع)، بر حفظ سطح زندگی ساده تا حد پایین‌ترین سطوح جامعه و نیز تأمین معاش کارگزاران تأکید دارند. البته در حکومت حق‌مدار عملاً با ریشه-کنی فقر، فاصله سطوح پایین و بالای جامعه کاهش می‌یابد، ولی در شرایط بحران و سختی‌های دوران، کارگزاران عالی حکومت، بیش از همه موظف به توجه به رعایت مردم و دقت در درستی دریافتی‌های خود از بیت‌المال هستند.

عرصه فرهنگی: مهم‌ترین و درونی‌ترین عرصه حکمرانی در هر حکومت، عرصه فرهنگی آنست. در این عرصه فراگرد تصویرپردازی تعاملی محقق می‌گردد. بازیگران اجتماعی گوناگون با پیش زمینه‌های متفاوت، در تعامل با یکدیگر به شکل‌گیری یک تصویر مشترک نایل می‌آیند. هر چه سطح بلوغ این بازیگران از حیث آموزش، نیازها، اهداف و حق‌طلبی بالاتر باشد، نیل به این تصویر مشترک مطلوب، سهل‌تر و سریع‌تر می‌گردد. هر بازیگری تصاویر خود را از طریق مقایسه درک خود از جهان بیرون با زمینه و

مقاصد آن مانند تجارب و جهان‌بینی‌ها تکامل می‌بخشد (ترکه، ۲۰۰۶، ص ۱۶۶). وجوه زمینه و مقاصد در یکدیگر تافته می‌شوند تا تنوع ضروری^۱ را خلق کنند. تعاملات موفق به‌طور مستمری تنوع فراهم شده را درون سیستم اجتماعی تقویت و پالایش می‌کنند.

حکومت حق مدار در این عرصه با معرفی الگوهای برتر حق‌طلبی، در پی آموزش مردم است، به نحوی که هیچ کس نتواند با روش‌های گمراه‌کننده، آنها را از حیات طیب دور سازد. به همین دلیل است که کارگزاران موظف به حساب پس‌دهی به عامه مردم و رهبر جامعه و نیز رعایت عدالت مراوده‌ای هستند. این مشخصه، به‌خصوص در مورد بوروکرات‌های سطح خیابان^۲ که به‌طور مستقیم با عامه مردم در ارتباطند (میر و ورسنگر، ۲۰۰۳، ص ۲۴۵) مورد تأکید حکومت است. مجموعه این ویژگی‌ها باعث می‌گردند که هیچ کس نتواند تصویر مورد نظر خود را به سایرین تحمیل و یا القا کند. لذا فرادستان و فرودستان به زبان مشترکی در دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری حکومت حق مدار نایل می‌گردند تا به دور از هرگونه ابهام و ایهام و نیز فریب بتوانند همزیستی سالمی را تجربه کنند. در واقع بدون وجود مردمی حق‌طلب برخوردار از زبان مشترک نیز امکان تعامل صحیح دو خرده-سیستم در عرصه فرهنگی منتفی می‌گردد (جدول ۳ و ۴).

منبع	شاخص‌های غالب عرصه اقتصادی حکومت	راهنمای جستجو
خطبه ۴۰	مردم را امیر و فرمانروایی باید... (تا) حق بیت المال مسلمانان گرد آورده شود...	نمونه جملات در نهج البلاغه
خطبه ۱۵	به خدا سوگند، اگر چیزی را که عثمان بخشیده، نزد کسی بیایم، آن را به صاحبش باز می‌گردانم، هر چند، آن را کابین زنان کرده باشند یا بهای کنیزکان.	
خطبه ۱۲۶	آیا مرا فرمان می‌دهید که پیروزی را طلب کنم، به ستم کردن بر کسی که زمامدار او شده‌ام، به خدا سوگند، چنین نکنم تا شب و روز از پی هم می‌آیند و در آسمان ستاره‌ای از پس ستاره دیگر طلوع می‌کند. اگر این مال از آن من می‌بود، باز هم آن را به تساوی به میانشان تقسیم می‌کردم. پس چگونه چنین نکنم، در حالی که، مال از آن خداوند است.	
خطبه ۱۳۱	شما دانسته‌اید، که سزاوار نیست کسی که بر ناموس‌ها و جان‌ها و غنیمت‌ها و احکام مسلمین ولایت دارد و پیشوایی مسلمانان بر عهده اوست، مردی بخیل و تنگ چشم باشد، تا در خوردن اموالشان حریص شود و ... و نه کسی، که در داوری رشوه می‌ستاند، تا رشوه گیرنده حقوق مردم را از میان برده و در بیان احکام و حدود الهی توقف نماید ...	
خطبه ۲۰۰	مرا با تو چه نسبت، خداوند بر پیشوایان دادگر مقرر فرموده که خود را در معیشت با مردم تنگدست برابر دارند تا بینوایی را رنج بینوایی به هیجان نیاورد و موجب هلاکتش گردد.	
خطبه ۲۱۵	...به خدا سوگند، اگر همه هفت اقلیم عالم را و هر چه در زیر آسمان است به من دهند تا	

1. Necessary variety
2. Street-level bureaucrat

منبع	شاخص‌های غالب عرصه اقتصادی حکومت	راهنمای جستجو
	نافرمانی خدا کنم، آن قدر که پوست جوی را از مورچه‌ای بریایم، نپذیرم.	
نامه ۲۵	و چون مال مسلمانان را می‌فرستی، آن را به کسی بسپار که به دینداری او مطمئن باشی تا آن را به ولی امر مسلمانان برساند و او میان مسلمانان قسمت نماید. و به نگهداری آنها نگذار، مگر مردی نیکخواه و مهربان و امین را که نیکو نگهبانی کند.	
نامه ۲۶	به یکی از کارگزاران خود هنگامی که او را برای گردآوری زکات فرستاد: تو را در این صدقه نصیبی است ثابت و حقی است معلوم و نیز مسکینان و ناتوانان و بی‌نویان با تو شریک‌اند. من حق تو را بتمامی می‌پردازم، تو نیز، حق آنان را به‌تمامی بپرداز.	
	جمع‌آوری و توزیع بیت المال در حکومت به گونه ای عادلانه از وظایف مهم حکومت حق مدار است. کارگزاران جمع‌آوری خراج به مردم اعتماد و امین حکومت هستند. حکومت موظف به پرداخت حق فقرا به نحوی است که دورترین‌شان را همان حقی است که نزدیک‌ترین‌شان. حکومت موظف به تأمین معیشت کارگزاران خود است.	نتیجه‌گیری

جدول ۳: مشخصات عرصه اقتصادی حکومت حق‌مدار و نمونه جملات نهج‌البلاغه

منبع	شاخص‌های غالب عرصه فرهنگی	راهنمای جستجو
خطبه ۹۶	ای مردم کوفه، به سه چیز که در شما هست و دو چیز که در شما نیست، گرفتار شما شده‌ام. اما آن سه چیز: با آنکه گوش دارید، کرید و با آنکه زبان دارید، گنجد و با آنکه چشم دارید، کورید. و اما آن دو: نه در رویاری با دشمن، آزادگانی صدیق هستید و نه به هنگام بلا یارانی درخور اعتماد.	
خطبه ۶	به پایمردی یارانی که روی به حق دارند، روی برتافتگان از حق را فرو می‌گویم. و به مدد کسانی که گوش به فرمان من نهاده‌اند، شورش‌گرانی را که همواره در حق من تردید می‌ورزیده‌اند، می‌زنم.	
خطبه ۸۶	... معروف را با گفتار و کردارم، در میان شما، گسترش دادم و اخلاق کریمه را با رفتار و منش خود به شما نشان دادم.	
خطبه ۱۱۵	دوست دارم، که خدا میان من و شما جدایی افکند و مرا به کسانی ملحق سازد که از شما به من سزاوارترند. به خدا سوگند، که مردمی بودند با اندیشه‌هایی خجسته و نیکو و بردباری بسیار که سخن حق می‌گفتند و از ستمگری گریزان بودند. در راه راست پیش می‌رفتند و طریق روشن را بشتاب می‌سپردند.	نمونه جملات در نهج‌البلاغه
خطبه ۱۶۳	والی نباید نادان باشد تا مردم را با نادانی خود گمراه سازد.	
خطبه ۲۰۷	... اگر رعیت بر والی خود چیره گردد یا والی بر رعیت ستم روا دارد، در این هنگام، میان آنها اختلاف کلمه پدید آید... عمل به سنتها متروک ماند... از حقوق واجب خداوند بر بندگان این است که یکدیگر را به مقدار توان اندرز دهند و حق را در میان خود برپای دارند و در این کار به یکدیگر.	
نامه ۷۹	آنان که پیش از شما بودند هلاک شدند، زیرا مردم را از حقشان محروم نمودند... مردم را به راه باطل کشانیدند و مردم هم از پی ایشان رفتند.	
نامه ۴۵	بدان، که هر کس را امامی است که بدو اقتدا می‌کند و از نور دانش او فروغ می‌گیرد.	
	آموزش و روشنگری مردم در عرصه فرهنگی اصلی‌ترین رسالت حکومت حق‌مدار است. آنسان که مردم توان شناسایی حق و باطل را در امور گوناگون دارا گردند و هرکس راهی روشن را	نتیجه‌گیری

منبع	شاخص‌های غالب عرصه فرهنگی	راهنمای جستجو
	فراروی خود برای رسیدن به حیات موحدانه داشته باشد. حکومت به کرات الگوهای صحیح حق و حق پرستی را به مردم معرفی و از بدعت‌ها و راه‌های باطل و جاهلی دور می‌سازد. مردم ترغیب به حق‌گویی و اخذ دانش از معادن حقیقی آن می‌گردند و کارگزاران ملزم به رعایت عدالت مراوده‌ای در تعاملات با مردم هستند.	

جدول ۴: مشخصات عرصه فرهنگی حکومت حق‌مدار و نمونه جملات از نهج‌البلاغه

سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار

یکی از ویژگی‌های سیستم‌های یادگیرنده برخورداری از حلقه‌های بازخور نوع سوم است؛ یعنی سیستمی که از هر سه حلقه عمل، کنترل و خط‌مشی برخوردار است. وجود این حلقه‌های بازخور باعث می‌گردند که هر سیستم بتواند تغییرات محیطی را سریع‌تر احساس کند و متناسب با آن برنامه خود را تغییر دهد و حتی خود را بازسازی کند. خرده‌سیستم‌های بازخور، از طریق سلول‌های حسی به جمع‌آوری اطلاعات می‌پردازند (رضایان، ۱۳۸۰، ص ۷۶) و حکومت را به اصلاح مستمر خود، قادر می‌سازند.

سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار بسیار توانمند بوده، در شناسایی خطاها بسیار دقیق است. در واقع از سطوح گوناگون برای نظارت استفاده می‌گردد. این خرده‌سیستم با خاطیان به شدت مقابله می‌کند. انجام امور صحیح به‌دور از سستی آن چنان برای این حکومت اهمیت دارد که پرداختن به امور غیرضروری نشان نارسایی اندیشه حاکمان قلمداد می‌گردد. علاوه بر این در حکومت حق‌مدار انتخاب کارگزاران از میان افرادی صورت می‌گیرد که واجد شرایط عمومی و اختصاصی نظیر پای‌بندی به عدالت، دانایی، توانمندی، سخت‌کوشی، امانت‌داری و صداقت باشند.

منبع	شاخص‌های غالب سیستم نظارتی حکومت	راهنمای جستجو
نامه ۲۰	به خدا سوگند می‌خورم، سوگندی راست که اگر به من خبر رسد که در غنایم مسلمانان به اندک یا بسیار خیانت کرده‌ای، چنان بر تو سخت گیرم که کم مایه مانی و بار هزینه عیال بر دوش سنگینی کند و حقیر و خوار شوی.	نمونه جملات در نهج البلاغه
نامه ۲۶	هر که امانت را بی‌ارج شمارد و در مزرع خیانت چرد و خود و دین خود را از لوث آن پاکیزه نسازد، خود را در دنیا گرفتار خواری و رسوایی ساخته و در آخرت خوارتر و رسواتر است. بزرگ‌ترین خیانت، خیانت به مسلمانان است و بزرگ‌ترین دغ‌لکاری، دغ‌لکاری با پیشوایان.	
نامه ۳۳	اما بعد، جاسوس من که در مغرب است به من نوشته و خبر داده که جمعی از مردم شام را برای روزهای حج به مکه فرستاده‌اند.	

منبع	شاخص‌های غالب سیستم نظارتی حکومت	راهنمای جستجو
نامه ۴۰	از تو خبری به من رسید. اگر چنان باشد، که خبر داده‌اند، پروردگارت را خشمگین ساخته‌ای و بر امام خود عصیان ورزیده‌ای و امانت را خوار و بی‌مقدار شمرده‌ای. مرا خبر داده‌اند، که زمین را از محصول عاری کرده‌ای و هر چه در زیر پایت بوده، برگرفته‌ای و هر چه به دست آمده، خورده‌ای. حساب خود را نزد من بفرست و بدان که حساب کشیدن خدا از حساب کشیدن آدمیان شدیدتر است.	
نامه ۴۵	اما بعد. ای پسر حنیف به من خبر رسیده که مردی از جوانان بصره تو را به سوری فرا خوانده و تو نیز بدانجا شتافته‌ای... هرگز نمی‌پنداشتم که تو دعوت مردمی را اجابت کنی که بی‌نویان را از در می‌رانند و توانگران را بر سفره می‌نشانند.	
نامه ۵۰	اگر در آنچه می‌گویم خلاف روا دارید، هیچ‌کس در نزد من، خوارتر و بی‌ارح‌تر از آنکه سر بر تافته و به راه کج رفته است، نخواهد بود. من او را سخت عقوبت خواهم کرد و او را از عقوبت من رهایی نیست.	
نامه ۵۳	پس در کارهایشان (کارگزاران) تفقد کن و کاوش نمای و جاسوسانی از مردم راستگوی و وفادار به خود بر آنان بگمار.	
نامه ۵۳	زیرا مراقبت نهانی تو در کارهایشان آنان را به رعایت امانت و مدارا در حق رعیت وامی‌دارد. و بنگر تا یاران کارگزارانت تو را به خیانت نیالایند.	
نامه ۵۳	هر گاه یکی از ایشان دست به خیانت گشود و اختیار جاسوسان در نزد تو به خیانت او گرد آمد و همه بدان گواهی دادند، همین خبرها تو را بس بود. باید به سبب خیانتی که کرده تنش را به تنبیه بیازاری و از کاری که کرده است، بازخواست نمایی. سپس، خوار و ذلیلش سازی و مهر خیانت بر او زنی و ننگ تهمت را بر گردنش آویزی.	
نامه ۵۳	بدان، که والی را خویشاوندان و نزدیکان است و در ایشان خوی برتری‌جویی و گردنکشی است و در معامله با مردم رعایت انصاف نکنند. ریشه ایشان را با قطع موجبات آن صفات قطع کن. به هیچ‌یک از اطرافیان و خویشاوندان زمین را به اقطاع مده، مبادا به سبب نزدیکی به تو، پیمانی بندند که صاحبان زمین‌های مجاورشان را در سهمی که از آب دارند یا کاری که باید به اشتراک انجام دهند، زیان برسانند و بخواهند بار زحمت خود بر دوش آنان نهند. پس لذت و گوارایی، نصیب ایشان شود و ننگ آن در دنیا و آخرت بهره تو گردد.	
	سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار بر رفتار کارگزاران نظارت نموده و با کارگزاران خائن به شدت برخورد می‌نماید. این خرده سیستم به گونه‌ای عمل می‌نماید که همواره بتواند با دسترسی به اطلاعات صحیح ریشه انحرافات را از بین ببرد.	نتیجه‌گیری

جدول ۵: مشخصات سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار و نمونه جملات از نهج‌البلاغه

آزمون بیرونی یافته‌های تحقیق (نتایج آرای خبرگان)

به طور کلی، سیر تحقیق شامل سه مرحله عمده بود:

- تلخیص داده‌ها با استفاده از روش تحلیل کیفی؛
- عرضه داده‌ها (ساختن مجموعه‌ای سازمان یافته) با استفاده از روش تحلیل منطقی؛
- نتیجه‌گیری (سرمد و دیگران، ۱۳۸۶، ص ۲۰۸).

پس از استخراج گزاره‌های نهایی برای اطمینان از گزاره‌ها (از حیث اعتبار منطقی و بیانی) به مجموعه‌ای از صاحب‌نظران و متخصصان زیر مراجعه شد:

◆ محققان نهج البلاغه؛

◆ استادان مدیریت؛

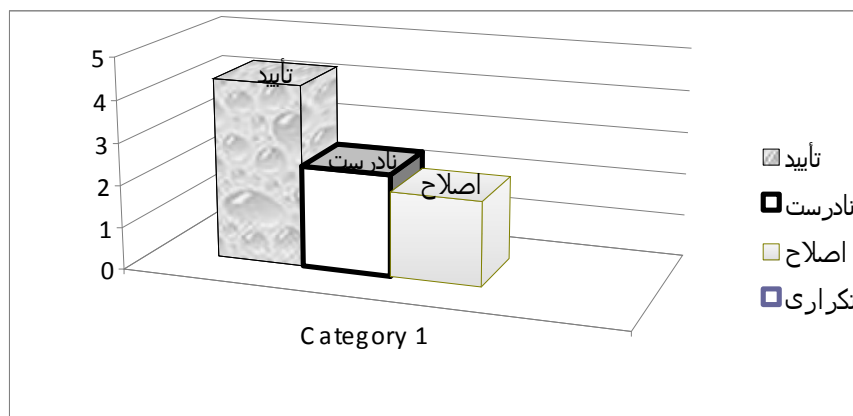
◆ افراد مجرب با سابقه اجرایی در سطوح عالی؛

◆ افراد مجرب با سابقه کار در دستگاه‌های نظارت در بخش دولتی (نظیر دیوان

محاسبات در مجلس شورای اسلامی و سازمان بازرسی در نظارت قوه قضاییه).

انتخاب صاحب‌نظران با روش گلوله برفی^۱ انجام گرفت. در فراگرد انتخاب هر نمونه در این روش، محققان از یک شرکت کننده در تحقیق به شرکت‌کنندگان دیگر هدایت می‌شوند تا به نقطه اشباع برسند؛ یعنی مرحله‌ای که در آن، داده جدیدی به محقق اضافه نمی‌گردد (میکات و موروس، ۱۹۹۴، ص ۵۷). روش کار بدین ترتیب بود که پس از مصاحبه توجیهی و ارجاع پرسش‌نامه‌های حاصل از مرحله قبل، پرسش‌نامه‌ها پس از رفع ابهامات احتمالی، جمع‌آوری شوند. با وجود اینکه بسیاری از مراجعه‌ها به دلیل محدودیت فرصت زمانی محققان و یا عدم آشنایی آنها به زبان تخصصی، بدون نتیجه باقی ماند، ولی در مجموع، ۲۰ پرسش‌نامه تکمیل شد و پس از ارائه توضیحات لازم و رفع ابهامات، حد قابل قبولی از اشباع حاصل شد. در صورتی که یکی از خبرگان گزاره اصلاحی را انتخاب می‌کرد، موظف می‌شد تا گزاره‌ای پیشنهادی به جای آن ارائه کند. نتیجه نهایی حاصل از پرسش‌نامه‌های جمع‌آوری شده، در جدول شماره ۶ و در نمودار مقایسه‌ای نتایج آرای خبرگان، در شکل ۲ آمده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۲: نتایج مقایسه آرای خبرگان در خصوص گزاره‌های استخراجی

از آنچه مشاهده می‌شود، نتایج دال بر رد گزاره‌ها، بسیار کم بوده و عمده آرای خبرگان معطوف به تأیید یا تکمیل گزاره‌ها بوده است.

بدین ترتیب، مجموعه‌ای از گزاره‌های منطقی، دال بر نحوه تعامل خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری در حکومت حق‌مدار بر مبنای نهج‌البلاغه، ناظر بر مجموعه متغیرهای اثرگذار بر عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اداری و نظارتی حکومت تأیید شدند.

نتیجه‌گیری: ارایه نظام منطقی تعاملات در حکومت حق‌مدار

اگر سلسله مراتب طراحی و استخراج یک نظام منطقی را به صورت نمودار (شکل ۳) در نظر گرفته شود، برای استخراج نظام منطقی تعاملات خرده‌سیستم‌های سیاسی و اداری در حکومت حق‌مدار، مجموعه‌ای از اصول و گزاره‌های قابل شناسایی هستند. با اتخاذ رویکرد سیستمی به پژوهش، تأمل بر وضعیت هریک از خرده‌سیستم‌های اصلی حکومت در شناسایی این تعامل راه‌گشا است. از همین رو، ضمن تأکید بر ویژگی‌های خرده-سیستم‌های تقنینی و تصمیم‌گیری، سیاسی، اداری و نظارتی در حکومت حق‌مدار که هر یک به گونه‌ای بر نحوه تعامل دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری اثرگذار هستند، به معرفی مشخصات تعامل دو خرده‌سیستم سیاسی و اداری در حکومت حق‌مدار مبادرت شد.

قابل ذکر است که اصول و قضایای مبنایی نظام منطقی سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار به مثابه اصول زیربنایی در نظر گرفته شد، و بر مبنای آنها، سطوح بعدی گزاره‌ها استخراج گردید و بدین ترتیب سلسله مراتبی از گزاره‌ها حاصل شد (شکل شماره ۳).

نکته بسیار مهم و قابل تأمل آن است که در همه عرصه‌ها و خرده‌سیستم‌های حکومتی بر ضرورت کنترل متقابل و در عین حال، وحدت و هم‌نوایی خرده‌سیستم‌های اداری و سیاسی تأکید می‌شود. در این شأن این خرده‌سیستم‌ها جدا نیستند، هر چند مستقل از یکدیگرند، موظف به کنترل یکدیگر در جهت نیل به اهداف اصیل جامعه‌اند.

شکل ۳: مراحل استنتاج منطقی قضایا

اصول مبنایی

- اصل مبنایی: جهان فقط یک خالق و پروردگار دارد که مالکیت مطلق هستی از آن اوست.
- اصل موضوعه ۱: همه انسان‌ها مخلوق خداوند یکتاوند و از این حیث شأن مساوی و برابر دارند.
  - اصل موضوعه ۲: انسان آزاد و مختار آفریده شده است و هیچ انسانی مجاز نیست این آزادی را از دیگری سلب کند.
  - قضیه مبنایی ۱: در برابر هر حقی که برای انسان ایجاد می‌شود، تکلیفی متناسب با آن حق برعهده او خواهد بود.
  - قضیه مبنایی ۲: انسان مختار، ممکن است که میل به کمال یا قهقرا داشته باشد؛ شرایط اجتماعی باید به گونه‌ای تنظیم شوند که از طریق ابلاغ حق و روشن ساختن راه،

مسیر آحاد جامعه را به سوی کمال تسهیل نمایند؛ ولی هیچ کس حق ندارد دیگری را مجبور سازد یا به اکراه به کاری وادار کند.

قضایای منطقی ناظر بر خرده‌سیستم قانون‌گذاری و تصمیم‌گیری

- قضیه ۱: حکومت حق‌مدار به گونه‌ای به هدف‌گذاری می‌پردازد که حتی المقدور همه خرده سیستم‌های اجتماعی در مسیر کمال خود قرار گیرند.
  - قضیه ۲: خرده‌سیستم خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری حکومت حق‌مدار همواره معطوف به تسهیل سیر کمال‌گرایی خرده سیستم‌های حکومتی است.
  - قضیه ۳: حکومت قوانین لازمه را جهت توزیع صحیح و عادلانه منابع، امکانات و مناصب، تدوین و تصویب می‌نماید.
  - قضیه ۴: حکومت بودجه تمام دستگاه‌های دولتی را با توجه به اهداف، وظایف و کارآمدی واقعی آنها توزیع می‌کند.
- توضیح: قوانین مالی و مالیاتی باید عادلانه بوده، به گونه‌ای اجرا شوند که هیچ یک از آحاد جامعه تحت فشار اقتصادی قرار نگیرند. تمام منابع و مصارف مالی حکومت به صورت شفاف در اختیار مردم قرار می‌گیرد.
- قضیه ۵: حکومت حق‌مدار باید اطلاعات فعالیت‌های مالی و اداری خود را به طور کاملاً شفاف در اختیار مردم قرار دهد.
  - قضیه ۶: حل مسأله عمومی (یا تأمین نفع عامه) تنها راهنمای عمل در مراحل گوناگون خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری (قرارگیری در دستور کار، تصویب، اجرا و ارزیابی) حکومت است.
- توضیح: هیچ فرد یا گروهی نباید بتواند در فراگرد خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری به گونه‌ای نفوذ کند که جریان آن را به نفع خود یا گروه خود منحرف سازد.
- ### قضایای منطقی ناظر بر خرده‌سیستم سیاسی حکومت حق‌مدار
- قضیه ۱: حکومت موظف است که وجوه گوناگون امنیت را برای همه مردم و کارگزاران تأمین کند تا هر کس بتواند از آزادی لازم برای زندگی مناسب در جامعه بهره‌مند گردد (حیاتی که مقرون به تأمین رفاه و آگاهی عامه باشد).

- قضیه ۲: هیچ فرادستی نباید بتواند خواسته‌های خود را بر فرودستان تحمیل کند.
- قضیه ۳: حاکمان با رأی آگاهانه مردم انتخاب می‌گردند و بر اساس برنامه‌های مصوب آنان حکمرانی می‌کنند (برنامه‌های حکومتی باید در فراگردهایی دموکراتیک توسط نمایندگان مردم تصویب شده باشند).
- قید: بدیهی است که در سلسله مراتب اداری به اقتضای شرایط سبک‌های متفاوت انتخابی و انتصابی برای تعیین کارگزاران به کار خواهد رفت.
- قضیه ۴: همهٔ آحاد جامعه با هویت‌های حقیقی و یا حقوقی (گروه‌ها، احزاب و تشکل‌های سیاسی) از حقی برابر برای استفاده از امکانات حکومت در جهت نیل به اهداف مشروع خود برخوردارند.
- قید: جامعه باید فضایی آزاد و سازنده برای رساندن صدای مردم و گروه‌های اجتماعی متفاوت به حکومت برخوردار باشد. البته به گونه‌ای که هیچ آسیبی به امنیت عامهٔ مردم و فرصت‌های برابر برای آنان وارد نیاید و سیر رشد آگاهی‌های عمومی تضمین شود.
- قضیه ۵: همه مناصب سیاسی حکومتی صرفاً باید بر اساس شایستگی افراد به آنان اختصاص یابد.

قضایای منطقی ناظر بر خرده سیستم اداری

- قضیه ۱: خرده سیستم اداری حکومت حق‌مدار باید کلیهٔ وظایف خود را به نحوی کارآمد (صحیح، دقیق، سریع) به انجام رساند.
- توضیح: هیچ معیاری به جز صحت و دقت عمل، راهنمای انجام وظایف حکومت قرار نمی‌گیرد. لذا هیچ دلیلی برای عدم شفافیت و مصلحت‌طلبی عوام فریبانه در حکومت وجود ندارد.
- قضیه ۲: حکومت رویه‌ها و ساختارهای صحیح و مناسب برای اجرای امور را در تمامی حوزه‌ها شناسایی می‌کند. *گناه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*
- قید ۱: خرده سیستم اداری باید به‌طور مداوم آثار و پیامدهای نهایی اجرای قوانین و مقررات، دستورالعمل‌ها و نظایر آن را از مردم و کارگزاران مربوطه اخذ کند و به اصلاح آنها بپردازد.

- قید ۲: حکومت باید مراکز علمی و تحقیقاتی مناسب برای مطالعه و شناسایی شیوه‌های صحیح اداری اجرایی، تأسیس و بر مبنای یافته‌های آنها عمل نماید.
- قضیه ۳: حکومت باید کارگزارانی را به خدمت گیرد که از شرایط عمومی و اختصاصی ویژه‌ای برخوردار باشند.
- توضیح: شرایط عمومی انتصاب در هر پست حکومتی عبارتند از دانایی، توانایی، پایبندی به عدالت و قانون و سخت کوشی. شرایط اختصاصی نیز با توجه به نوع پست تعیین می‌گردند.
- قید: حکومت موظف است، افراد را پس از طی دوره‌های آزمایشی و ارزیابی عملکرد آنان در این دوره‌ها به کار گمارد.
- قضیه ۴: همه مردم باید از فرصتی برابر برای احراز مناصب اداری برخوردار باشند و صرفاً براساس اصل شایستگی به کارگمارده شوند.
  - قضیه ۵: همه قوانین، قواعد، دستورالعمل‌ها، تصویب‌نامه‌ها و قراردادهای حکومتی باید به دور از ابهام و ایهام به تصویب رسیده و یا منعقد گردند.
- قید ۱: هرگز نباید به موجب یک تعهد یا قرارداد حکومتی، ظلمی به یکی از احاد جامعه انسانی تحمیل شود.
- قید ۲: حکومت متعهد است که به تمامی مفاد قراردادهای خود در گذشته، حال و آینده پایبند باشد. با تغییر مسئولان حکومتی یا قوانین و مقررات فوق هیچ تغییری در تعهدات قراردادها و پیمان‌های حکومتی ایجاد نمی‌شود. مگر به موجب یک پیمان جدید که مورد رضایت همه ذی‌حقان باشد.
- قضیه ۶: آموزش و روشنگری مردم از وظایف حکومت حق‌مدار است؛ حکومت موظف است شرایطی را ایجاد کند تا همه مردم از توانایی شناسایی حق و باطل در امور گوناگون برخوردار باشند.
  - قضیه ۷: تمام تعاملات کارگزاران با مردم باید بر اساس عدالت صورت گیرد.

قید: در سیستم اداری حکومت حق‌مدار همه آحاد جامعه (بویژه قدرتمندان) ملزم به رعایت وجوه گوناگون عدالت (بویژه عدالت مرادده‌ای و زبان‌شناختی) هستند. در حکومت حق‌مدار نباید مجالی برای زورگویی باقی ماند.

• قضیه ۸: حکومت باید در برابر تأمین مالی کارگزاران خود مسؤول باشد، به گونه‌ای که نیازشان به مردم نیفتد و هرکس بتواند آزادانه و به دور از ترس از فقر، زندگی کند.
قید ۱: کارگزاران عالی حکومت حق‌مدار موظف به حفظ سطح زندگی در انطباق با پایین‌ترین آحاد جامعه‌اند.

قید ۲: اطرافیان کارگزاران نباید از هیچ‌گونه حق ویژه نسبت به سایر مردم از بیت‌المال برخوردار باشند.

قضایای منطقی ناظر بر خرده سیستم نظارتی

• قضیه ۱: حکومت حق‌مدار باید سیستم نظارتی کارآمدی را برای کنترل امور بخش‌ها و واحدهای گوناگون خود به کار گیرد.

قید ۱: سیستم نظارتی حکومتی باید از ساختار حقوقی عدل محور و ناظرانی توانمند برخوردار باشد.

قید ۲: این سیستم باید از قدرت عمل و مشروعیت لازم برای نظارت بر تمام امور حکومتی برخوردار باشد.

• قضیه ۲: سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار باید حتی‌المقدور بروز و دقیق و در عین حال کم هزینه باشد.

توضیح: سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار باید بتواند به‌طور کارآمد از روش‌ها و امکانات نوین برای نظارت مؤثر خود بر روند اجرای امور استفاده کند.

• قضیه ۳: سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار باید از قدرت کافی برای برخورد با متخلفان برخوردار باشد.

• قضیه ۴: سیستم نظارتی حکومت حق‌مدار باید از هوشمندی و توانایی کافی برای شناسایی جریان‌های اصلی در حکومت برخوردار باشد.

توضیح: این سیستم نظارتی باید مجهز به امکاناتی باشد که بتواند همه تصمیم‌های حکومتی را به موقع دریافت نماید و بر کارآمدی و هماهنگی در اجرای آنها نظارت کند.

• قضیه ۵: سیستم نظارتی حکومت باید مستمراً دادخواست‌ها و شکایت‌های مردم و کارگزاران را دریافت کند و به نحوی کارآمد به آنها رسیدگی نماید.

قضایای منطقی ناظر بر سطح تعامل خرده سیستم‌های سیاسی و اداری

• قضیه ۱: وجود حکومتی توانمند و در چارچوب قانون برای تضمین شرایط اجتماعی مناسب برای مردم ضرورت دارد.

• قضیه ۲: حکومت باید سازوکارهای مناسب را برای نیل به جامعه عدل به کارگیرد. توضیح: حکومت باید خرده سیستم‌های لازم با ساختارهای مناسب را طراحی کند و آنها را به گونه‌ای هماهنگ به کار گیرد.

• قضیه ۳: تعامل میان خرده سیستم‌های گوناگون حکومت حق‌مدار باید به صورت موازنه و مراقبه^۱ باشد. به نحوی که هیچ خرده سیستمی امکان القا و یا تحمیل خواسته‌های خود بر خرده سیستم‌های دیگر را نداشته، و در عین حال همه خرده سیستم‌های متناظر از حیث خروجی‌های مناسب کنترل شوند.

توضیح: همه مراودات عاملان گوناگون حکومت باید به دور از خوی‌های استبدادی و تزویری صورت پذیرد.

• قضیه ۴: حکومت باید زمینه‌های مناسب را برای استفاده شایسته از زبان در تعاملات خرده سیستم‌های گوناگون فراهم سازد.

قید ۱: برای این منظور آگاهی لازم برای تعامل شایسته، از طریق توزیع عادلانه دانش در میان عاملان گوناگون حکومت اشاعه می‌گردد.

قید ۲: در این حکومت سازوکار مناسبی برای ترجمه مستمر زبان‌های حرفه‌ای واحدها و خرده سیستم‌های حکومتی و استقرار مناسب برآیندهای زبان تخصصی آنها در زبان عامه پیش بینی شده است. تقویت زبان عامه به گونه‌ای است که همه آحاد جامعه در جریان همه امور اجتماعی قرار می‌گیرند.

- قضیه ۵: خرده‌سیستم‌سیاسی حکومت حق‌مدار عهده‌دار خط‌مشی‌گذاری و هدف‌گذاری صحیح و عادلانه در سطح کلان حکومت و خرده‌سیستم اداری نیز عهده‌دار تعریف اهداف عملیاتی دانش‌محور و اجرای آنها بر مبنای رویه‌های عادلانه است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کارشناسان سازمان بازرسی		کارشناسان دیوان محاسبات						متصدیان پست های سیاسی			استادان مدیریت		محققان نهج البلاغه						صاحب نظران	ردیف		
کارشناس نظارت و بازرسی	کارشناس نظارت و بازرسی	یک حسابرس ارشد	یک حسابرس ارشد	یک حسابرس ارشد	سر حسابرس	سر حسابرس	حسابرس کل و مدیرکل	ریاست سازمان مدیریت	نماینده مجلس	نماینده مجلس	دکتر حسن عابدی جعفری	دکتر محمد سعید تسلیمی	دکتر سید مهدی الوانی	محقق نهج البلاغه	محقق نهج البلاغه	حقیق الله فولادی	حامد پوررستمی	دکتر علی اصغر پورعزت	آیت الله سید جمال الدین دین پرور		تکراره ها	3
تأیید	تأیید	تأیید	اصلاح	تأیید	تأیید	تأیید	اصلاح	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	اصلاح	4	28	
تأیید	اصلاح	تأیید	اصلاح	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	اصلاح	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	تأیید	اصلاح	5	29	

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

۱. آملی، عزالدین جعفر بن شمس الدین (۱۳۵۵)، "ترجمه و تشریح نهج البلاغه"، مشهد، امور فرهنگی و فوق برنامه آستان قدس رضوی.
۲. اهرنجانی، حسن (۱۳۸۵)، "زمینه‌های روش‌شناختی تئوری سازمان"، تهران، انتشارات سمت.
۳. پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۲)، "طراحی سیستم خط مشی‌گذاری دولت حق‌مدار بر مبنای نهج البلاغه"، رساله دکتری دانشگاه تربیت مدرس.
۴. پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۷)، "مبانی اداره دولت و حکومت"، تهران، انتشارات سمت.
۵. پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۷)، "مختصات حکومت حق‌مدار در پرتو نهج البلاغه"، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۶. رضاییان، علی (۱۳۸۰)، "تجزیه و تحلیل طراحی سیستم"، تهران، انتشارات سمت.
۷. سرمد و دیگران (۱۳۸۶)، "روش‌های تحقیق در علوم رفتاری"، تهران، نشر آگه.
۸. سید رضی (۱۳۸۲)، "نهج البلاغه امام علی (ع)"، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، بنیاد نهج البلاغه و دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۹. شجاعی، منوچهر (۱۳۸۱)، "تأملی بر مبنای نظری نظام‌های اداری مدرن"، دانش مدیریت شماره ۵۶، صص ۲۳-۳۴.
۱۰. شریف زاده، فتاح؛ قلی‌پور، رحمت اله (۱۳۸۲)، "حکمرانی خوب و نقش دولت"، فرهنگ مدیریت شماره ۴، صص ۹۳-۱۰۹.
11. Carroll, James D.(1995), "The rhetoric of reform and political reality in the national performance review", *Public Administration Review* .vol.55 no.8, pp:302-312.
12. Denhardt, Robert B.(2000), "Theories of public organization". Third Edition, Harcourt Brace.
13. Goodnow, Frank J.(1900/2004), "Politics and administration' in J.M. Shafritz , A.C. Hyde and S.J.Public Administration Reviewkes", *Classics of public administration*.5th ed..Thompson.
14. Hansen, Kasper M. and Niels Ejersbo (2002), "The relationship between politician and administrator A logic of disharmony", *Public Administration*.vol. 80 no. 4:737-750.
15. Kraft, Michael, Scott R. Furlong (2004), "Public policy", CQ press.
16. Lynn, Laurance E.(2001), "The myth of the bureaucratic public administration reviewadigm: what traditional public administration really stood for.Public administration review" ,vol.61 no.2, pp:144-157.

17. Maykut, Pamela; Morehouse, Richard. (1994), *"Beginning qualitative research: a philosophic and practical guide"*, London: The Falmer Press.
18. Meyer, Marcia K.& Susan Vorsanger (2003), *"Hand book of public administration"*, edited by B. Guy Peteres & Jon Pierre. SAGE publication. pp: 245-255.
19. Mintzberg, Henry (1996), *"Managing government, governing management"*, Harvard Business Review may-june 75-83.
20. Nachmias, David & Chava Nachmias (1981), *"Research methods in the social science"*, 2nd ed., St. Martin's Press.
21. O'Tool Jr. Laurance J. (1987), *"Doctrines and developments: the public administration reevaluation of powers"*, the Politics-Administration Dichotomy and the Rise of Administrative State. Public Administration Review. January/ February pp:17-25.
22. Sorensen, Eva (2002), *"Democratic theory and network governing"*, Administration theory and Praxis. vol. 24 no.4:693-720.
23. Svava, James H. (1985), *"Dichotomy and duality: reconceptualizing the relationship between policy and administration in council-manager cities"*, PAR. January/February:221-232.
24. Svava, James H. (1998), *"The politics-administration model as aberration public administration review"*. vol.58 no.1, pp:51-58.
25. Svava, James H. (2001), *"The myth of the dichotomy: complementarity of Politics and administration in the past and future of public administration"*. Public Administration Review. vol.61 no. 2, pp:176-183.
26. Svava, James H. (2006), *"Complexity in political-administrative relations and the limits of the dichotomy concept"*, Administrative Theory & Praxis. vol.28 no.1, pp :127-139.
27. Türke, Ralf- Eckhard (2006), *"Towards productive and sustainable forms of interaction in governance"*. Kybernetes. vol.35 no.1/2: 164-181.
28. Warner, Beth E. (2001), *"John stuart mill's theory of bureaucracy within representative government: balancing competence and public administration review"*, Public Administration Review .vol.61 no.4, pp:403-413.
29. Wilson, Woodrow (1887/2004), *"The study of administration" in J.M. shafritz . A.C. Hyde and S.J. public administration review*, Classics of public administration. 5th ed. Thompson.
30. Yang, Kaifeng, Marc Holzer (2005), *"Re-approaching the politics/ administration dichotomy and its impact on administrative ethics"*, Public Integrity. vol.7 no.2, pp:111-127.